

Психолінгвістичні чинники формування стилістичних умінь в учнів початкових класів

У статті проаналізовано психолінгвістичні чинники навчання мови (дар слова, чуття мови, інтуїція), їх значення у процесі формування стилістичних умінь в учнів початкових класів.

Ключові слова: стилістика, стилістичні вміння, дар слова, чуття мови, інтуїція.

На сучасному етапі реформування змісту мовної освіти в Україні особливого значення набуває проблема опанування школярами рідної мови як найважливішого засобу спілкування, впливу й пізнання, підвищення загального рівня мовленнєвої культури. Саме тому формування духовно багатой, соціально активної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами різних рівнів в усіх видах і сферах мовленнєвої діяльності є одним із пріоритетних завдань в загальноосвітній школі. Ознайомлення учнів початкових класів зі стилістичним багатством української мови, практичне засвоєння її виражально-зображувальних засобів, усвідомлення закономірностей функціонування мовних одиниць у текстах різних типів і стилів сприятимуть успішній реалізації цієї мети.

Ретроспективний аналіз лінгводидактичної літератури свідчить, що питання стилістики і культури мовлення молодших школярів розглядалися ще в дореволюційний період (Бунаков М., Буслаєв Ф., Срезневський І., Ушинський К., Тихеева Є. та ін.). Починаючи з 20-30 рр. ХХ ст. зазначену проблему досліджували І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, М. Рождественський, Т. Ладиженська та ін. Не зменшується зацікавленість науковців проблемою навчання мови й розвитку мовлення на комунікативно-діяльнісній і функціонально-стилістичній основах і в наш час (Бадер В., Варзацька Л., Вашуленко М., Львов М., Пентилюк М., Сугейко Л. та ін.). Проте, незважаючи на підвищення інтересу вчених до питань навчання стилістики в загальноосвітній школі, до цього часу не існує ґрунтовної наукової праці, у якій би визначалися психолінгвістичні особливості формування і розвитку стилістично диференційованого мовлення учнів.

²⁰ Янко Наталія Олексіївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мов і методики їх викладання в початковій школі, Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка

Мета статті – розглянути поняття "дар слова", "чуття мови", "інтуїція", схарактеризувати їх значення у процесі формування стилістичних умінь як важливої складової культури мовлення молодших школярів.

К. Ушинський під *даром слова* розумів "силу, природжену душі людини", що "міцніє й розвивається не інакше, як від вправ". "Наставник, який хоче розвинути в учневі дар слова, – зазначав педагог, – повинен невпинно вправляти цю силу. Найповніше ознайомлення з багатствами народної словесності і найглибше знання граматики хоча й можуть збагатити розум учня, але не розвинути у ньому дар слова, якщо ця душевна сила свого часу була позбавлена достатнього вправлення [15, 217]". Л. Толстой наголошував на тому, що дар слова необхідно розвивати з дитинства шляхом залучення школярів до художньо-літературної діяльності. Сучасні методисти І. Лопушинський [8], Л. Сугейко [13] розглядають дар слова як *виняткову, природжену особливість правої півкулі людського мозку на основі властивої їй чуттєвої сфери створювати нові образи, здатні впливати на психіку людини, викликати в неї почуття краси, позитивні емоції та переживання* [8, 42-43].

Погоджуючись з думкою педагогів, вважаємо, що саме розвиток дару слова як вродженої мовленнєвої здатності дитини має стати основою для формування стилістичних умінь у молодших школярів.

Для формування стилістично диференційованого мовлення учнів початкових класів *мовне чуття* має виняткове значення. У лінгвістичній і методичній літературі воно розглядається як *неусвідомлене оволодіння закономірностями мови; мовний досвід учнів, який полягає в інтуїтивному дотриманні загальнолітературних і стилістичних норм* (Буслаєв Ф., Щерба Л., Федоренко Л. та ін.).

З погляду психологів, чуття мови є *результатом розвитку лінгвістичного мислення, компонентом внутрішнього програмування висловлювання* тощо. Зокрема, М. Гохлернер і Г. Сйгер [4] дотримуються поглядів П. Гальперіна про те, що за своїм генезисом "дії за відчуттям" є *продуктом сформованої розумової дії*, "коли ситуація впізнається за характерними ознаками, дії викликаються пусковими подразниками, а контроль за ними здійснюється за допомогою "відчуття" того, як виконується стереотип і наскільки виконання "узгоджується" з його нервовою моделлю [3, 133]". На думку Л. Божович [2], А. Орлової [10], чуття мови виникає мимовільно, як побічний продукт діяльності, спрямованої на оволодіння практикою мовленнєвого спілкування; і є *неусвідомленим, нерозчленованим, емоційним узагальненням мовленнєвого досвіду дитини на рівні первинної генералізації без попереднього свідомого вичленовування елементів, що підлягають узагальненню*. Інші дослідники розглядають чуття мови як *емоційне переживання, пов'язане з почуттям задоволення-незадоволення, звичністю-незвичністю мовного оформлення висловлювання*. Такої точки зору дотримується Н. Імедадзе [5], вважаючи мовне чуття емоційною реакцією людини на незвичність мовного оформлення висловлювання.

Слід також зазначити, що більшість дослідників (Гохлернер М., Сйгер Г. [4], Леонтьєв О. Н. [7], Леонтьєв О. О. [6], Маркова А. [9], Синиця І. [12] та ін.) до основних функцій мовного чуття відносять *автоматичний, несвідомий контроль висловлювання, оцінку доречності використання в ньому мовних засобів різних рівнів*.

Як свідчать психолого-педагогічні дослідження, у процесі породження мовлення чуття мови виявляється у доборі найточнішого та доцільнішого в певній ситуації способу оформлення висловлювання, а також в усвідомленні цієї точності, доцільності; під час сприймання мовлення – в інтуїтивній реакції на порушення мовної норми, а також в усвідомленні відповідності-невідповідності форми висловлювання його змісту і навпаки [16, 36].

Зауважимо, що розвиток й удосконалення чуття мови відбувається під впливом навколишнього мовленнєвого середовища і "розпочинається у ранньому дитинстві, інтенсивно розвивається протягом усього переддошкільного та дошкільного виховання й продовжується у школі, особливо початковій [11, 12]". Цю закономірність необхідно обов'язково враховувати у процесі формування стилістичних умінь в учнів початкових класів.

У молодших школярів мовне чуття виявляється в їхній здатності відчувати випадки порушення стилістичної норми, помічати стилістичне забарвлення, емоційно-оцінні відтінки у значенні слів і словосполучень, інтуїтивно визначати приналежність тексту до певного стилю. Учні з нерозвиненим чуття мови не відчують відхилення в мовленні від усталеної норми, допускають значну кількість помилок та недоліків у власних висловлюваннях різних типів і стилів; їм властива так звана "мовна глухота".

Серед факторів, які сприяють розвитку чуття мови в учнів, науковці називають такі: 1) "вроджені задатки"; 2) поступове засвоєння мовних знань з опорою на мовленнєвий досвід учнів; 3) практичне навчання (виконання спеціальних вправ, читання кращих зразків художньої літератури, збагачення

словникового запасу учнів під час спостереження за явищами природи тощо).

На думку Л. Сугейко [13], ще одним важливим психолінгвістичним чинником формування стилістичних умінь в учнів є *інтуїція*. У психологічному тлумачному словнику це поняття розглядається як "чуття, проникливість, здогад; безпосереднє, неусвідомлене пізнання істини без логічного аргументування, засноване на попередньому досвіді [17, 190]". Молодші школярі з розвинутою мовною інтуїцією здатні здійснювати швидкий і доцільний вибір мовностилістичних засобів різних рівнів з огляду на тему і мету, сферу й умови комунікації.

Мовна інтуїція та чуття мови тісно взаємодіють і виявляються, як вже зазначалося, ще у ранньому дитинстві. У початковій школі, за результатами досліджень В. Бадер [1], І. Синиці [12], Л. Сугейко [13], Т. Чижової [16], подальший розвиток і вдосконалення чуття мови продовжується, але вже на іншій основі: на інтуїтивний процес накладається процес свідомого засвоєння теоретичних знань із різних розділів науки про мову; розуміння учнями значення слів; спостереження за стилістичним, емоційно-експресивним забарвленням слів та виразів у текстах різних типів і стилів, їх аналіз [13, 20].

Таким чином, аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дає змогу нам зробити такі висновки:

- розвиток дару слова, чуття мови, мовної інтуїції та опора на них у процесі формування стилістичних умінь мають стати провідним принципом навчання мови й розвитку мовлення молодших школярів;
- у сучасній лінгводидактиці "дар слова" розглядається як вроджена мовленнєва здібність дитини, здатність красномовно висловлювати думку в усній і писемній формах;
- під "чуттям мови" дослідники розуміють неусвідомлене оволодіння закономірностями мови; емоційне узагальнення мовного досвіду учнів, яке полягає в інтуїтивному дотриманні загальнолітературних і стилістичних норм;
- поняттям "мовна інтуїція" називається інстинктивне розуміння, здогад; неусвідомлене пізнання істини без обґрунтування за допомогою доказів;
- розглянуті психолінгвістичні чинники навчання тісно пов'язані, співвідносні між собою й виявляються ще в ранньому дитинстві;
- формування й розвиток стилістично диференційованого мовлення учнів буде успішним за умови реалізації інтуїтивного і свідомого підходів у навчанні (сприймання-розуміння, стилістичного аналізу й наслідування зразкових текстів різних типів і стилів), адже чуття мови, мовна інтуїція сильніше проявляються у тих випадках, коли спираються на мовний досвід, знання дітей;
- ефективність процесу формування стилістичних умінь у молодших школярів залежить від дотримання поетапності у роботі: від елементарних знань зі стилістики – до формування первинних умінь, переведення їх у навичку і на цій основі – до формування вторинних стилістичних умінь у процесі власної мовленнєвої діяльності.

Література

1. Бадер В. І. Взаємозв'язок у розвитку усного і писемного мовлення молодших школярів: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Бадер Валентина Іванівна. – К., 2004. – 387 с.
2. Божович Л. И. Значение осознания языковых обобщений в обучении правописанию. Вопросы педагогической психологии / Л. И. Божович // Известия АПН РСФСР. – М. – Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1946. – Вып. 3. – С. 121 – 133.
3. Гальперин П. Я. Введение в психологию: учеб. пособие для вузов / П. Я. Гальперин. – М.: Книжн. дом "Университет", 1999. – 332 с.
4. Гохлернер М. М. Психологические механизмы чувства языка / М. М. Гохлернер, Г. В. Ейгер // Вопросы психологии. – 1983. – № 4. – С. 137 – 142.
5. Имедадзе Н. В. Бессознательное в стратегии овладения языком / Н. В. Имедадзе // Бессознательное. The unconscious: Природа, функции, методы исследования: сб. статей: в 4 т. / [под общ. ред. А. С. Прангишвили и др.]. – Тбилиси, 1978. – Т. 4. – С. 220 – 228.
6. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – [2-е изд.]. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
8. Лопушинський І. П. Лінгводидактичні основи методики роботи над художнім стилем мовлення у 5-7 класах середньої школи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Лопушинський Іван Петрович. – К., 1996. – 236 с.
9. Маркова А. К. Психологические вопросы усвоения стилистики в школе / А. К. Маркова // Вопросы психологии. – 1968. – № 4. – С. 83 – 95.

10. Орлова А. М. К вопросу об объективной обусловленности так называемого “чувства языка” / А. М. Орлова // Вопросы психологии. – 1955. – № 5. – С. 71 – 83.
11. Рождественский Н. С. К проблеме развития речи / Н. С. Рождественский // Речевое развитие младших школьников: сб. статей / под ред. Н. С. Рождественского. – М.: Просвещение, 1970. – С. 4 – 25.
12. Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів / І. О. Синиця. – К.: Рад. школа, 1974. – 207 с.
13. Сугейко Л. Г. Наступність і перспективність формування стилістичних умінь в учнів початкових та 5 класів загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. / Сугейко Любов Григорівна. – Херсон, 2001. – 225 с.
14. Теория речевой деятельности: (Проблемы психолингвистики) / отв. ред. А. А. Леонтьев. – М.: Наука, 1968. – 272 с.
15. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2 т.: [пер. з рос.] / К. Д. Ушинський; [редкол.: В. М. Столетов (голова) [та ін.]. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 2: Проблеми російської школи / за ред. О. І. Пискунова (відп. ред.) [та ін.]. – 359 с.
16. Чижова Т. И. Основы методики обучения стилистике в средней школе: учеб. пособ. / Т. И. Чижова. – М.: Просвещение, 1987. – 176 с.
17. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2004. – 640 с.

The psycholinguistic factors of primary school pupil' stylistic skills formation

Yanko N. A.

Chernihiv State Pedagogical University named after Taras Shevchenko, Ukraine

The article deals with the psycholinguistic factors of teaching language to primary school pupils. The concepts of “the gift of a word”, “the sense of a language”, “the intuition of a language” have been defined while analyzing the linguistic, psycho-pedagogical and psycholinguistic works, their role in the process of young learners' stylistic skills formation has been characterized. It is also cleared out that these factors are closely connected, interconnected and revealed in the early childhood. The development and the improvement of the psycholinguistic factors take place at primary school. It is discovered that the gift of a word, the sense of a language, the intuition of a language are revealed better if they base on the elementary knowledge and children's language experience. That's why the process of young learner's stylistic skills formation is more successful if the formation stages and the realization of intuitive and conscious approaches are taken into consideration.

Keywords: *stylistics, stylistic skills, gift of a word, sense of a language, intuition.*